

זמירות ניאוקלאסיות מן הגליל על ג'מאל קעואר ושירתו

ששון סומר

כ אשר קמה מדינת ישראל היה ג'מאל קעואר בן י"ח שנים לערך. מכאן, שאין הוא נמנה עם אותם משוררים ערביים צעירים שגידולם וחינוכם כאן, בתוכנו ממש, משוררים כראשד חוסיין וסמיח אל-קאסם; ובה בעת — אין הוא שריד ופליט מדור משוררים פלסטיניים ותיקים, ששורשיהם וראשית יצירתם בחוויה הטרומ-ישראלית כאמיל חביבי ומישל חדאד. מבחינה זו, ומבחינות רבות אחרות קעואר הוא משורר-ביניים, איש דור-המעבר.

קעואר נולד בנצרת, והוא חי בה עד היום, שם הוא משמש כהוראה, כמווה כמרבית המשכילים הערביים בישראל. הוא משורר הממעט יחסית לכתוב, ואף-על-פי-כן פירסם עדי-כה ארבעה ספרי שירה. יתר-על-כן קעואר היה מן הראשונים שהופיעו בזירת הספרות כאן לאחר הזעזוע של 1948, ושני ספריו הראשונים ראו אור במהלך העשור הראשון של המדינה.

נצרותו העמוקה של קעואר מבצבצת היטב בשירתו, בין בסמלים דתיים מפורשים, בין בשימוש-לשון האופייניים למי שגדל בחיק הנצרות הערבית. אולם במקביל למקור השפעה זה ניכרת, ואולי ביתר הדגשה, מנה גדושה של תרבות ערבית-מוסלמית. זוהי התרבות שעל ברכיה גדל המשורר, ואותה אהב ולמד עד כי נעשה בקי בה במידה מרשימה. בשורותיו של קעואר נשמעים בחזקה הדים משירת המדבר הטרומ-איסלאמית כמו-גם משירת העיר המוסלמית של המאות התשיעית והעשירית לספירה.

תכופות מופיעים בשיריו שמותיהם — ומוזכרים שיריהם — של משוררים ערביים קדמונים, ודמויות מראשית האיסלאם מציצות מדי פעם בפעם: אבר-פיראס אל-חמדאני, אמרו אל-קיס, כאפור שליט מצרים ואחרים. אפילו דמויות מוסלמיות-דתיות במובהק, כגון הקדוש אל-חוסיין בנו של עלי, אינן נעדרות.

נאמנותו הרבה למורשת העבר הערבי-הקלאסי מכתובה למשורר, במידה רבה, גם את סגנון שירתו ומקצבה. שכן, ניתן לומר, כי קעואר הינו אחד המשוררים הבודדים בארץ כיום, שאפשר לאפיין את שירתם כניאו קלאסית. משקליו, חרוזיו ותפיסת-השיר שלו דומים, במידה מסויימת, למה שאנו מוצאים בשירה הערבית של ימי-הביניים, וביתר-ראשית זיקה להם אל שירת המשוררים הערביים (ובתוכם הערבים הנוצרים) של סוף המאה הי"ט; משוררים ששאפו להחדיר תכנים חדשים בשירה הערבית, ולנפותה מתפלותה של תקופת השקיעה, אך בלי לוותר על מסגרותיה הבסיסיות ולשונה האיפיינית של השירה הערבית הקלאסית במיטבה. אולם ביוכל השנים האחרון חלו התפתחויות חשובות בזירת השירה הערבית. שירה זו עברה במאה הנוכחית מספר תחנות גורליות, ואזכיר מהן שתים: זו של השירה הערבית בגולה

אמריקאית (אל-מהג'יר), כאשר ג'ובראן חיליל ג'ובראן ומר-עיו מרדו, ברבע הראשון של המאה, נגד רוח השירה הניאו-קלאסית; וזו שלאחר מלחמת העולם השנייה, ששיחורה את המשורר מהצורה הניאו-קלאסית, וקיעקה — במהפך אלגנטי — את יסודות הפריזוריה עתיקת-היומין.

אולם ג'מאל קעואר נמנה עם המיעוט שנותר נאמן, כאמור, למסורת השירה הניאו-קלאסית, ואין הוא קשוב יתר-על-המידה לרוחות המנשבות בקרב רעיו המשוררים בעולם הערבי ואפילו בישראל. הוא צמוד בדרך כלל לצורה הקלאסית של חרוז אחד (ולעיתים סטרופי) קפדני ושל צירופי-לשון ומטאפוריקה השאובים מאוצרה של הספרות הערבית ה-קלאסית. אך בשונה מהמשוררים הניאו-קלאסיים, ניכרת ביצירתו של קעואר אחדות אורגאנית המקרבת את שירתו דווקא אל המשוררים הרומאנטיים.

אשר לתכניה של שירתו: אפשר להבחין בשני אלמנטים תמאטיים העוברים כחוט השני במכלול כתיבתו של קעואר — האחד: אהבה, לרוב אהבה שגובר בה חיוגן על חדוות-החיים; והשני: מוטיב הפלישות, החוויה הלאומית הטרומא-טית. ויש ששני אלמנטים אלה אהבה ופלישות — מתאחדים בשיר אחד, כגון השיר "אהובי" ("יא חביבי") המופיע בספרו השני של המשורר "זמירות מן הגליל" (1958). שיר זה פותח במילות-אהבה רגועות ומטעות למדי: אהובי, מה תערב קריאת האהוב עת מאחורי העבים נעות צלליות ורוח צפון רעננה מנשבת בדמי הליל, בעדנה.

וזהי פתיחת השיר; אך חיש מהר יסתבר, שעניין לנו עם אהבה שנקשרה בין שני צעירים כפריים, בני דודים, בעודם ילדים כמעט. באה המלחמה, והפרידה בין הנאהבים: הגערה גלתה עם משפחתה ועתה היא חיה חיי פלישות באוהלים, בעוד הצעיר מתייסר בגעגועים. והנה מגיע איש-צבא לביתו. תחילה מעורר החייל (הישראלי?) פחד, אך לאמיתו של דבר הוא בא בשליחות הצלב האדום או ארגון דומה, ובידו מכתב מבת-הדוד שמעבר לגבול, מכתב אהבה, שבעת אמונים לבן-הדוד, לכפר, לבית ולכרם השדודה. מכתב ה-מסתיים במלים אלה:

יודעת אני שכל אלה מצפים לשובי, בבוקר, במהרה.

יש לציין שאחד הסוגים האופייניים לשירתו המוקדמת של קעואר הוא השיר הנראטיבי, תופעה נדירה בדרך כלל, בספרות הערבית בכלל, לרבות זו של ימינו. אל-נכון, קעואר פירסם בראשית דרכו קובץ הכולל ארבעה שירים סיפוריים בשם "סלמא" (1956) — שירים פשוטים ודיאק-טיים למדי, אבל לא נעדרי-חן, על נשים כפריות הנושאות כולן את השם "סלמא", וכולן נאנקות תחת עול המסורת והדיכוי הכפול: דיכוי סוציאלי כללי, ודיכוי נוסף שהוא מנת חלקה של האשה המזרחית.

שני ספריו הראשונים של המשורר הופיעו, אפוא, בשנות ה-50. אחר-כך באה תקופה ארוכה שנמשכה למעלה מחמש-עשרה שנה, שבמהלכה נמנע המשורר מלהדפיס קובץ נוסף, אם-כי אל חדל מלכתוב ואפילו לפרסם — לעיתים רחוקות יחסית — בכתבי-עת ספרותיים. והנה בשנת 1973 הופיעו לפתע שני ספרים נוספים משלו. האחד בשם "הרוח והמפרש" שבו קיבץ שירים מובחרים שכתב במשך השנים. בקובץ זה מסתמנת התרחקות-מה מהז'אנר הנראטיבי, והתגברות הרוח המיליטאנטית, הלאומית. (אבל בסוגריים אעיר, שלא יחסרו בקובץ זה גם שירים על אהבה, אתווה וידידות, כפי שנראה להלן). מיליטאנטיות זו משתקפת, בין השאר, בדחי-סות כפולה ומכופלת של רמיוות ואיזכורים מהמסורת הער-בית-איסלאמית. יסודות אלה מקבלים עתה אופי סימבולי ואלגורי אף יותר מבעבר.

אמנם סגנונו הקלאסי של המשורר התרכך עתה במידת-מה, וזאת כנראה בעקבות התמורות המהפכניות שחלו בשירה

הערבית במהלך שנות ה-50 ה-60, אבל ביסודו של דבר לא חרג קעואר גם בקובץ זה מנקודת המוצא הניאו-קלאסית שלו. למעשה, אופיו הניאו-קלאסי נעשה בולט יותר מאשר לפני, וזאת על רקע הופעתם בארץ של משוררים חדשים ומררנים כמישל חדאד, סיהאם דאוד ואחרים.

הספר האחרון של קעואר, שהופיע אף-הוא ב-1973, נושא אופי שונה במקצת. אין הוא קובץ שירים אלא שיר אחד ארוך, הכתוב, למרבה הפלא, בפרוזה, והנושא את השם "אבק המסע". השיר נכתב, כמסתבר, בתגובה על מילות-עלבון שהוטחו נגדו בשל היותו ערבי. נראה שהמילים ששמע הן "ערבי מלוכלך", שכן השיר עצמו פותח במלים אלה:

אולי אני מלוכלך
כי אני בא ממסע ארוך
והריני מוסיף ונוסע

ועדיין אבק הדרך דבוק בדמי.

שיר ארוך זה הוא העז והבוטה ביותר בהבעת רוח הגאווה הלאומית, אבל מבחינה פיוטית איננו מהווה שלמות חווייתית וסגנונית, ולעיתים הטונים הפרוואיים הפולמוסיים מבטלים בו, לדעתי, כל שיוור של אמנות. חריגתו הפתאומית, החד פעמית, מרוח שירתו וסגנונה לא הביא בהכרח למיפנה חשוב בכתיבתו.

ולבסוף רצוני להעיר, שקעואר הינו אחד המשוררים שקשה לתרגם את שירתם מערבית לשפה אחרת, לרבות עברית, וזאת בשל עומס הרכיבים הניאו-קלאסיים, הריתמיים, ה-לשוניים וההיסטוריים, ובשל הרימוזים התכופים המופנים אל המורשת הערבית. בכל פעם שניסיתי לתרגם משהו משל משורר זה, נוכחתי לדעת שמה שנותר בגיירה העברית נושא אופי הצהרתי, חסר עצמיות ואפילו בנאלי; ובקיצור, הסתבר לי שעשיתי שירות רע לטקסט.

ואעפ"כ אנסה לסיים כאן בגיירה עברית של קטע משיר הלכות תוך הקובץ "הרוח והמפרש". קעואר מקדיש את שירו זה "למשוררים שגייסו את עטם בשירות השלום":

ג'מאל קעואר

ק ט ע

אהובי נפשי, תקותי, אמרוי-נא

האקצור את פרי הזרע הזה?

וכחלף מחשכי הלילות —

הינרחה שחרנו במלוא עזונו?

האם תשתלח האהבה עד קצה האפק

ותפרץ פריה בלב מדבריות?

התהיה סיסמתנו להחיות אדמה

שעל רקיעה מרחפת אימת פצוץ?

ארץ-האהבה — כל האהבה בקרבי

ומלא צלעותי וישותי

ונה הוני: אהבה, חלום פצוע

השרוע, מערטל, מול עתרת השמש.

השבעתי אתכם באהבתי, בצפייתי

ובחלום הפצוע על קירות ביתי.